

Finland och alliansen med Nazityskland 1941–44

En nordisk *Historikerstreit*

Av Henrik Arnstad

Sedan mitten av 00-talet pågår en intensiv historiedebatt i Finland angående landets deltagande i andra världskriget. I särskilt fokus står det så kallade fortsättningskriget 1941–44, då Finland stred tillsammans med Nazityskland på östfronten. De senaste åren har en rad nya forskningsresultat presenterats löpande i avhandlingar, på konferenser och populärhistoriskt. Utvecklingen bär likheter med den svenska debatten efter publiceringen av journalisten Maria-Pia Boëthius debattbok *Heder och samvete* 1991, men där finns även avgörande skillnader. I Finland utgör deltagandet i världskriget grunden för den nationella identiteten. En omvärdering blir därmed mer smärtsam och väcker starka känslor, inte bara hos historiker, utan även hos den finländska allmänheten och inom den finska statsledningen.

Bakgrund

År 2003 publicerade journalisten Elina Sana uppgifter om att Finland utvisade mer än 500 politiska och judiska fångar till tyska Gestapo under kriget 1941–44. Publiceringen uppmärksammades av Simon Wiesenthalcentret, som skickade en begäran om vidare undersökningar till president Tarja Halonen. Begäran godkändes. "Förintelsen är en så pass känslig sak i Centraleuropa att det är omöjligt för oss att bara rycka på axlarna", kommenterade professor Seppo Hentilä, historiker vid Helsingfors universitet. Men publiceringen av Sanas uppgifter blev ingen isolerad företeelse, utan förebådade ett kraftigt ökat intresse för tidsperioden. År 2004 myntades uttrycket "den unga generationen historiker" i *Helsingin sanomat*, då Markku Jokisipilä disputerade vid Åbo universitet med avhandlingen *Vapenbröder eller allierade?*, som studerade det militära samarbetet mellan Finland och Nazityskland 1941–44. Avhandlingens uttalade syfte var att problematisera myterna kring detta samarbete, vilket traditionellt i Finland benämns "vapenbrödraskap" snarare än "allians". Jokisipiläs avhandling väckte stor uppmärksamhet, vars hätskhet kom som en överraskning för honom. Jokisipilä kommenterade på ett seminarium:

I mindre intelligenta kritiska kommentarer anklagades jag för att vara en opatriotisk landsförrädare, kommunistälskare eller kommunist. Jag var otacksam över att krigsgenerationen offrade sig för mig och jag var – ursäkta språket – ”en verklighetsfrämmande bög”, som gömde sig undan verkligheten på universitetskammaren.

En betydande del av kontroversen kring Jokispiläs avhandling bestod i att hans kritik även riktades mot äldre generationer finska historiker. Särskild måltavla var professor Arvi Korhonen, professor i historia vid Helsingfors universitet – ”en ikon inom finsk historievetenskap”, enligt Jokispilä:

[Nu] har jag verkligen förstått vad professor Arvi Korhonen [...] menade när han sa, att om sanningen och de nationella intressena kolliderar, så är det *historikerns plikt att tänja på fakta*.

Arvi Korhonen formulerade vid decennieskiftet 1960 den så kallade drivvedsteorin, enligt vilken Finland 1941 var ett stycke viljelöst trä som utan egen förskyllan hamnade på Tysklands sida i kriget. Jokispilä menade alltså att Korhonen – och indirekt hela hans forskargeneration – saknade vetenskaplig integritet. I stället ansåg Korhonen att finska historiker efter 1945 hade ”en helig plikt att försvara nationen, när helst det var nödvändigt”. Jokispiläs kritik drabbade även samtiden, eftersom han ansåg att den finska historieskrivningen efter kalla krigets slut åter drabbats av ”ett utbrott av nationalistiska och patriotiska känslor”.

Debatten når Sverige

År 2006 spred sig debatten om Finland och kriget till andra sidan Östersjön, då undertecknad publicerade biografien *Spelaren Christian Günther* om Sveriges krigstida utrikesminister. Det finska utrikesministeriet gick till officiell attack mot bokens skildring av Finland inför och under fortsättningskriget via ett tal hållet av statssekreterare Pertti Torstila. Talet sammanfattar den finska statens nutida och officiella syn på striderna 1941–44:

Det existerade ingen politisk överenskommelse mellan Tyskland och Finland när operation Barbarossa inleddes. Det fanns inga stora

sympatier gentemot nazismen i Finland. Snarare var det så att man i upplysta kretsar hoppades att Tyskland skulle segra över Sovjetunionen och att de västallierade därefter skulle besegra Tyskland. [...] Finland stred som medkrigförande med Tyskland men hade inget alliansavtal med landet.

Den så kallade "Arnstad-debatten" som följde indikerade att Finlands krig 1941–44 är levande historia även i Sverige. Professor Bo Huldt vid Försvarshögskolan – som några månader tidigare mottagit "kommendörstecknet av Finlands Lejons orden" ur Pertti Torstilas hand – skrev en essä i *Svenska dagbladet* kort efter Torstilas tal. Essän hade rubriken "Anfall var Finlands enda val":

[...] Men i huvudfrågan är det, hur man än vrider och vänder på saken, svårt att se vad Finland kunde ha gjort för att undgå sitt deltagande i fortsättningskriget. Sverige behövde inte som Finland balansera på avgrundens rand mellan Tyskland och Sovjetunionen. Finland låg mellan oss och Moskva, som det brukar. Berlin var inte primärt intresserat av att få med Sverige i kriget – även om man gärna hade sett det ske. Sverige var, som så många gånger förut, "det skyddade landet" och Finland "det hotade".

Huldt avslutade med att påminna om att både den socialdemokratiska statsministern Göran Persson (2004) och dennes moderate kollega Carl Bildt (1992) uttryckt tacksamhet för den finska krigföringen. "Det var det finländska försvarets uthållighet vid Tienhaara och Tali-Ihantala sommaren 1944 som gav Sverige ett någorlunda gott läge under hela kalla kriget", sammanfattade Huldt.

Finlands "Lebensraum"

År 2008 presenterade finska Riksarkivet rapporterna från arbetet som inleddes 2004, efter Simon Wiesenthalcentrets begäran till den finska presidenten. Riksarkivet publicerade sina resultat i tre band, vilka till stor del var författade på engelska. De var därmed tillgängliga för en internationell publik. Projektets personal hade, under ledning av forskningschef Lars Westerlund, studerat särskilt den finska hanteringen av fångar under andra världskriget, både civila koncentrationslägerfångar och krigsfångar. Bara under 1942 avled 19 000

människor i finsk fångenskap. Av dessa var 3 700 civila koncentrationslägersfångar, främst barn. Merparten av koncentrationslägren var belägna i Östkarelen (som den finska statsledningen 1941 benämnde Finlands "Lebensraum" – det nya Storfinland), bortom den finsk-ryska gränsen från 1917–39. Riksarkivets rapporter visade hur dödligheten bar rasistiska förtecken, eftersom de sovjetiska fångarna indelades i nationaliteter. Ju mer "rysk" en fånge ansågs vara, desto större var risken för fången att dö. Angående utlämnandet av judar till Nazityskland, vilket föranlett forskningsarbetet, kunde rapporterna sammanlagt hitta 64 sådana fall (både krigsfångar och civila judiska flyktingar). Rapporterna avfärdade vidare tanken om att Finland förde ett separatkrig vid Tysklands sida 1941–44. "Attackernas verkliga syfte gick mycket längre än så och överensstämde i hög grad med de tyska krigsmålen", skrev Westerlund. I dag råder – så vitt undertecknad vet – konsensus bland finska historiker om att samarbetet med Tyskland 1941–44 bör kallas för "allians" och ingenting annat. "Finland var en *de facto*-allierad till Nazityskland ända från [Barbarossas] början", skriver Markku Jokisipilä. Även en konservativt sinnad historiker som professor Henrik Meinander vid Helsingfors universitet är kritisk mot att myten "om att Finland förde ett separatkrig åren 1941–1944 har [...] levt långt in på 2000-talet". Argumentet att Finland saknade politiskt alliansavtal med Tyskland i juni 1941 avfärdas generellt.

En av de unga historiker som engagerats i arbetet med Riksarkivets rapporter, Oula Silvennoinen vid Helsingfors universitet, disputerade samma år (2008) med avhandlingen *Hemliga vapenbröder*, som problematiserade synen på det ideologiska förhållandet Finland-Tyskland 1941. Avhandlingen innehöll dessutom en nyhet, som fick stor uppmärksamhet: Silvennoinen presenterade ett hittills okänt finskt-tyskt förband, *Einsatzkommando Finnland*, vilket var ett samarbete mellan SS och den finska säkerhetspolisen Valpo. Detta insatskommandos uppgift var "förintandet [*the destruction*] av uppfattade ideologiska och rasliga fiender på norra delen av den tyska Östfronten", vilket innebar att den finska staten deltog aktivt i "massmord på kommunister och judar". Finland var med andra ord delaktigt i Förintelsens första fas (mer känd via de tyska *Einsatzgruppen* längre söderut på östfronten).

Finland och Förintelsen

Enligt den traditionella historieskrivningen existerade ingen antisemitism i Finland under 1930- och 1940-talen. Inga judar med finskt medborgarskap utlämnades till Tyskland under kriget. Tvärtom slogs de på östfronten, sida vid sida med tyska vapenbröder. Denna bild ifrågasätts i dag allt oftare, vilket uppmärksammas av historikern Antero Holmila vid Jyväskyläs universitet. Denne har ställt samman rapporten *Finland and the Holocaust: a reassessment*. Rapporten konstaterar att den finska forskningen först nu – långt efter övriga Västeuropa – har börjat studera förhållandet till Nazityskland och Förintelsen utan nationalistiska skygglappar (bland annat nämns specifikt Jokispiläs och Silvennoinens arbeten). Detta har placerat "den finska historieskrivningen på defensiven" eftersom "finsk historieskrivning är överfull [*overloaded*] av nationalistiska tolkningar". Däremot vidhåller Holmila att ingen antisemitism existerade i Finland under den aktuella tidsperioden. Detta då "de flesta finländare aldrig hade träffat en jude". En som reagerat på denna tanke är Oula Silvennoinen:

I Finland – liksom i övriga Europa – existerade antisemitiska stereotyper under mellankrigstiden. [...] Dessutom ansågs judarna vara medskyldiga till och delaktiga i den sovjetiska bolsjevismen. Detta var dock ingenting unikt för Finland, utan var tankar som existerade även i övriga Europa. Men ju längre österut man kom i Europa under denna tid, desto mer explosiv blev kombinationen av antisovjetiska respektive antisemitiska tankar.

Framför allt pekar Silvennoinen på behovet av vidare forskning kring förhållandet Finland-Nazityskland-Förintelsen. Han framhåller två punkter:

- Det existerar ingen större systematisk studie om kontakterna mellan Nazityskland och Finland. I en nutida europeisk akademisk kontext är Finland inte med i historieskrivningen. Denna "splendid isolation" måste upphöra.
- De finländska forskarna behöver undersöka hur Förintelsen har exkluderats i den finska historiografin.

Avslutning

Forskning kring Finland 1941–44 är nedtyngt av nationalistiska och politiska försvarsreflexer, på bägge sidor av Östersjön. Detta gör den inte mindre intressant, tvärtom. Även ur ett historiegrafiskt perspektiv är den nutida processen värd uppmärksamhet. Ett exempel är frånvaron av debatten under den intensiva historieåtergivning kring Finland under det så kallade märkesåret 2009. Förklaringen kan möjligen hittas i andra världskrigets roll som nationellt identitetsskapande element i Finland. Historikern Ulf Zander har skrivit:

Behovet av trygghet och gemenskap förstärks om man sätter likhetstecken mellan dåtida heroer och de som hyllar dem. Utgångspunkten blir då att de historiska förebildernas eftersträvansvärda och tidlösa egenskaper skall överföras till nuvarande och kommande generationer. Det leder till en ovilja att godta alternativa tolkningar av den fastlagda historien, eftersom *en omvärdering av nationens förflutna därmed också kräver en modifiering av den nationella identiteten.*

I Finland intar framför allt landsfadern Gustaf Mannerheim rollen som en av dessa "dåtida heroer". Mannerheims roll är dock komplicerad, på grund av hans ansvar för krigsförbrytelser både under finska inbördeskriget 1918 och andra världskriget. Men den nya finska forskningen kommer – med all sannolikhet – även att få konsekvenser för svenska historiker. Banden Sverige-Finland 1941–44 var täta och personliga, inte minst mellan finsk och svensk säkerhetstjänst, underrättelsetjänst och militär (många svenska officerare var veteraner både från finska inbördeskriget och vinterkriget). Det finns alltså en betydande risk att ny kunskap om Finland och exempelvis Förintelsen visar sig ha vissa svenska samband. Finland hade sedan 1918 ett viktigt symbolvärde för den svenska högern: Det var grannlandet i öster som var själva fronten gentemot de bolsjevikiska horderna. Denna del av de svensk-finska relationerna från 1918 fram till kalla krigets slut, med "korståget mot bolsjevismen" 1941 som zenit, utgör ett intressant forskningsfält för historiker på bägge sidor Östersjön.